

Gyöngyösiné Kiss Enikő:

Személyiség és családi tudattalan Szondi sorspszichológiájában

In: Gyöngyösiné Kiss Enikő – Oláh Attila (szerk.): Vázlatok a személyiségről – a személyiséglélektan alapvető irányzatainak tükrében. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó. 190-202.

Bevezető gondolatok

Szondi Lipót (1893-1986) magyar származású pszichiáter, aki később Zürichben telepedett le. Sorsanalízisét a 20. század mélylélektani irányzatai között tartjuk számon, Szondi meghatározásával élve a sorsanalízis nem más, mint „a genetika bevezetése a pszichoanalízisbe”. Szondi ismerte Freud pszichoanalitikus írásait, emellett szemléletének formálásában a korabeli nemzetközi örökléstani ikervizsgálatok eredményei, a neuroendokrinológia és az értelmi fogyatékos gyermekek komplex vizsgálata (a biológiai és környezeti tényezők hatásainak együttes figyelembe vétele) vezette. Létrehozott egy humán ösztöntant, melyben négy ösztön ellentétes ösztönszükséglet-párjainak a dialektikája határozza meg az ember jelenbeli és jövőbeli viselkedését, karakterét, sőt sorsának egzisztenciális lehetőségeit is. Megalkotja projektív tesztjét, az ún. Szondi-tesztet, ami lehetővé teszi a manifeszt és a látens ösztönszükségletek egyénileg különböző mértékének megragadását, az egészséges - és a pszichopatologikus személyiség működésének leírását, diagnosztizálását.

Szondi a Freud által felfedezett személyes tudattalan és a Jung által leírt kollektív tudattalan mellé bevezeti a családi tudattalan fogalmát, amivel a választásaink háttérében meghúzódó családi ősök szerepét írja le. Szondi felfogásában sorsunkat a választásaink mentén alakítjuk, ezek közül is döntő szerepet kap a pár-, a barát-, a foglalkozás-, a betegség- és a halálnem-választás. A családi tudattalan ősalakjai választásaink determináltságára utalnak, mivel az ősalakok vezetik az embert meghatározott választásaihoz, ezáltal sorsformáinak kialakításához. Az ember azonban a személyes én birtokosa is egyben, aki a családi tudattalan által felkínált lehetőségekből egy új, egyedi személyes sorsot formálhat. A sorsanalízis felfogásában az ember sorslehetőségei mindig tartalmaznak egy bizonyos kényszerűséget (a családi ősök, az örökletességek, a genetikus adottságok révén), de emellett jelen van az én által történő szabad választás is, ami a szabadon választott sorshoz vezethet. A sorsanalitikus terápia feladata éppen az lesz, hogy a személyt szembesítse ősi örökségeivel, amit megismerve az én segítségével már szabadon dönthet arról, hogy örökségét milyen módon kívánja megélni, vagyis az ősök sorsdarabjaiból milyen új, egyéni sorsot akar létrehozni.

Szabadság és kényszer az ember sorsában

A sors kérdése Szondit már pályája kezdetén elkezdte foglalkoztatni, ekkor történt ugyanis, hogy praxisában egy házaspár kereste fel, és a feleségnél – a házasságkötés után évekkal – olyan szimptómák jelentkeztek, amelyek nagymértékben hasonlatosak voltak a férj anyjához. Az eset kapcsán Szondi rendelőjében a feleség olyan tünetekről panaszkodott, mint álmatlanság, fejfájás, a társaságtól való félelem, emellett olyan neurotikus kényszerképzetekről számolt be, amelyek azzal kapcsolatosak, hogy megmérgezz másokat. Szondit az eset oly mértékben emlékeztette egy idős paciensére, hogy annak kartonját elővéve megbizonyosodott arról, hogy szinte szó szerint hasonló szavakkal írta le tüneteit az idős özvegyasszony. A rendelőben jelenlévő férj az idős özvegyasszonyban édesanyjára ismert rá. Szondi szerint akkoriban az orvosok többsége a véletlennek tulajdonította volna az esetet – vagyis hogy egy férfi olyan feleséget választ, akit évekkal később ugyanolyan mérgező kényszerképzetek gyötörtek mint anyját - ő azonban másképp vélekedett, és arra a kérdésre kereste a választ, hogy vajon mi vezette a férjet házastársának megválasztásában? Szondi válaszában az örökléstan vezérelte, feltételezése szerint a feleség, a férj és az anyós „génrokonok”, akiknek sorsát a közös „öröklött elemek” határozzák meg. Feltehetően a feleség és az anyós esetében manifesztálódott betegséget a férj örökletes adottságaiban, látens formában hordozta. Szondi elképzelésében tudattalanul ezek a látens gének vezették a férjet felesége megválasztásához. A feltett kérdés a párválasztáson túl a későbbiekben kibővülve úgy hangozott, hogy vajon mi irányítja az embert sorsdöntő választásaiban? Vagyis mi alapján választunk magunknak párt, barátot, foglalkozást, betegséget és halálnemet? Szondi munkája során több száz családfát készített és több ezer rokon adatait gyűjtötte össze, hogy kérdésére az örökléstan módszereivel megtudja a választ. Végül arra a konklúzióra jutott, hogy tudattalan ősi ösztönerők választanak bennünk vagy általunk. A választás aktusa maga tudatos a számunkra, de hogy mi az oka választásunknak, az a családi tudattalanban rejlik. Szondi szerint sorsdöntő választásainkban kezünket a családi tudattalan irányítja.

A *családi tudattalan* azon ősi törekvéseket, ösztönerőket tartalmazza, amelyek mint „minták és figurák” a genetika törvénye szerint vissza kívánnak térni az utód sorsában.

Szondi első sorsanalitikus tanulmányában (1937) a párválasztás örökléstan háttérét és típusait írja le. Ekkor fogalmazza meg a sorsanalízis tárgyválasztási elméletét, amelyet *genotropizmus*nak nevezett el. A genotropizmus szerint két olyan ember, aki öröklési anyagát tekintve megegyező, rejtetten visszatérő öröklési hajlamokat hordoz, kölcsönösen vonzza

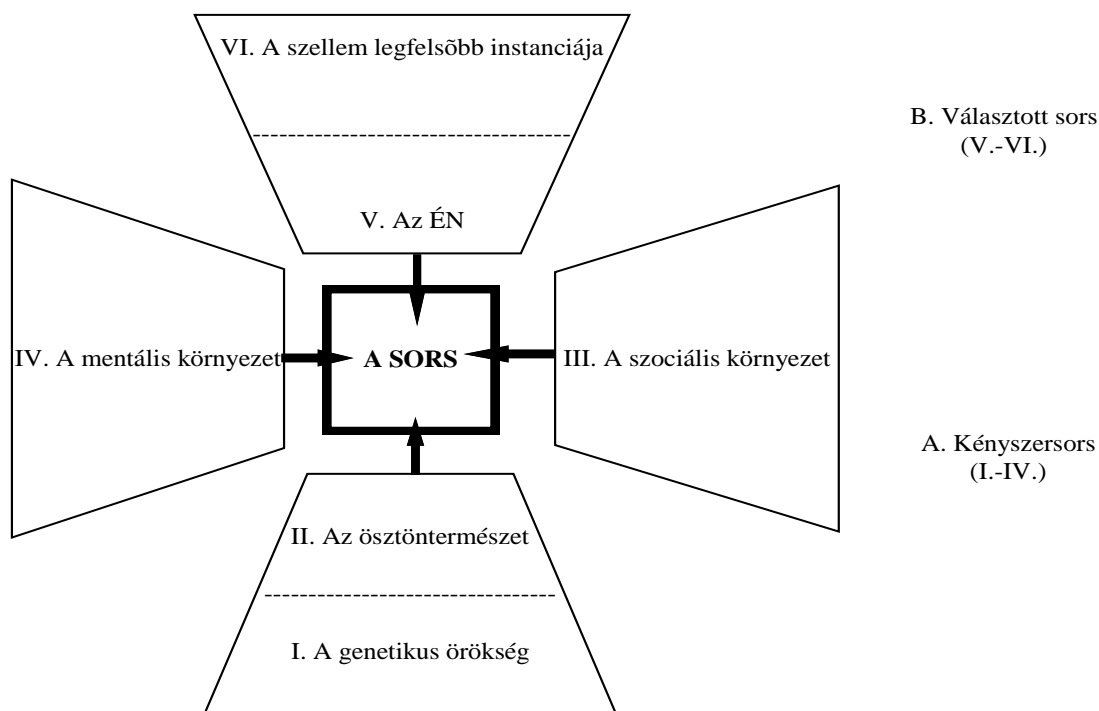
egymást. A tárgyválasztáson túl sorsunkat formáló választásainkat 1944-re Szondi kiterjeszti a foglalkozás, a barátság, a betegség és a halálnem megválasztására is. A választások háttérében itt is a családi tudattalanban meglévő ősi késztetések, ösztöneik szerepe jut kifejezésre.

Szondi első megközelítésében – a magyarországi pályaszakasz alatt – főként a sorsot determináló tényezőket kutatja (családi örökletesség, szociális - és mentális miliő), de már ekkor eljut az irányítható fatalizmus koncepciójáig. Az irányítható fatalizmus szerint a természet pontosan körülhatárolja ugyan az ember egyéni sorsterét, de az egyén genetikailag behatárolt sorsterében tudatosan és szabadon választhatja meg azokat az életutakat és tárgyakat, melyeken ősi ösztönszükségeit egyéni módon elégítheti ki. Ezért beszél a sorsanalízis irányítható fatalizmusról. Ősi ösztönszükségeinket kielégíthetjük szociálpozitív vagy szociálnegatív formában is; vagyis a társadalom számára elfogadható - vagy elfogadhatatlan módon is. A foglalkozásválasztás Szondi szerint éppen olyan terület, ahol lehetőség nyílik arra, hogy ösztönszükségeinket pozitív módon vezessük le. (A példák sokasága közül néhányat kiemelve a piromániás ösztönkésztetések szocializálása kapcsán a személyből tűzoltó válhat; vagy az agresszív késztetések szocializálása kapcsán lehet valakiből hentes, szublimálása esetén pedig sebész, fogorvos, stb. Szondi minden ösztönkésztetésnek leírja a szocializált vagy szublimált, humanizált kiélési módját is.)

Összegezve a sorsanalízis első szakaszának felfogását, a fókuszban ekkor a sorsot determináló tényezők felkutatása áll. Szondi úgy véli, hogy a teljes életutat áthatják az öröklésbiológiai tényezők, amelyek meghatározzák az ösztönkésztetések mennyiségi erejét, a fejlődési folyamatot, a manifesztációs irányt és formálják az egyén sorsát. A gének működése azonban nem határolja be teljesen sorsterünket, a biológiai adottságok állandó kölcsönhatásban vannak a környezettel, melynek összhatása egy rugalmas és dinamikus rendszert teremt, amely számos különböző, egyedi variációt hozhat létre. Ennek következtében, habár a különböző variációk, manifesztációs formák szoros kapcsolatban állnak az ősökkel, az egyén és a társadalom szempontjából az életben játszott szerepük nagyon különböző lehet.

A svájci pályaszakaszban Szondi újanankológiai felfogásában már a *sorsválasztásra* esik a hangsúly. Szondit ekkor azok a kérdések foglalkoztatják, hogy az embernek valójában csak egy sorsa van-e? Ha több sorslehetőség öröklés útján kerül az ember bölcsőjébe, képes-e ezek közül választani? Van-e az embernek az öröklött kényszeren nyugvó sorsa mellett szabadon választható sorsa is? Ha az ember több lehetséges sorssal jön a világra, hogyan lehetne ezeket láthatóvá és tudatosá tenni a számára? E kérdésekre adott válaszok mentén dolgozza ki sorsanalitikus terápiáját, melynek célja, hogy a páciens a rossz sorsot „lecserélve” egy új

sorsot kaphasson. Ettől kezdve teóriájában és terápiájában is elkülöníti egymástól és alkalmazza a kényszersors és a szabadon választott sors fogalmait. Nézete szerint minden sorsban egyszerre jelen van a kényszer és a szabadság egy darabja is. A személy sorsának építőköveit elődei (ősei) adják, az tehát, hogy mely építőelemekkel rendelkezünk, előre meghatározott. De az, hogy ezen építőelemekből milyen személyes sorsot formálunk vagy integrálunk, már az én szabad választásán múlik. Másképp fogalmazva a családi tudattalan a család lehetséges sorsfiguráinak mintagyűjteményét tartalmazza, melyből az én egy mintát, figurát választhat magának, illetve az esetek többségében a sokféle sorslehetőségből egy saját, egyedi sorsot hoz létre. Szondi újanankológiai felfogása elismeri az én választó szerepét az emberi sorsban, mely révén a személy sorsának irányításában egyben a szabadságot és a felelősséget hordozza. A személyes sors mindezek alapján a kényszersors és a választott sors dialektikus koegzisztenciája (együttes létezése). Lásd. 1. ábra.

1. ábra. A dialektikus anankológia (sorstan) sémája

Szondi sorsmodelljében a kényszersors részeit képezik a genetikus örökség alapján létrejött ösztöntermészet, a mentális - és a szociális miliő, míg a szabadon választott sors elemei az állásfoglaló én és a szellem. A genetikus hátra épülő ösztöntermészet voltaképp a személyiség karakterét hozza létre, a szociális – és mentális (vagy világnézeti) környezet

pedig azt a miliót jelenti, amelybe az egyén beleszületik. Ezen tényezők nem választhatók meg az egyén által, vagyis ezek a sors kényszerű elemei lesznek. A szabadon választott sors faktorai az állásfoglaló én és az őt erősítő szellem, mely utóbbi mindazon ideákat, eszméket tartalmazza, melyek a személy értékvilágát jelenítik meg, és amelyek a személy feletti transzcendenciát teszik lehetővé az egyén számára.

A sorsanalízis eképpen az örökletesség mellett sorsunkat irányító hatalmakként tiszteli az állásfoglaló ént és a szellemet. Az én az a híd, mely az ösztönöket a szellemmel köti össze. A szellem pedig az a transzcendens instancia, mely az egyéni én közvetítésével humán jelleget és humanista menetirányt szab ősi ösztöntörvényeinknek.

A sorsot meghatározó hat tényező együttesen és egymással szemben is folyamatosan mozgásban van az élet során – vagyis mindig változásban van -, egymásra gyakorolt hatásuk ezért dialektikusan olvasandó. A sors tényezőinek dialektikájából és állandó dinamikai változásából fakadóan az ember sorsa állandóan „úton van”, nem statikus, és nem „elérkezik valahova”. Szondi színházi hasonlattal élve magyarázza, hogy úgy változik a sors az egyes ember életének színpadán, ahogy a jelenetek és a színek a színházi forgószínpadon.

Szondi sorsanalízise mintegy híd lehet a Freud által leírt személyes tudattalan és a Jung által leírt kollektív tudattalan között, amelyben ő a családi tudattalan genetikáját kívánta megragadni. A családi tudattalan a familiáris ősök törekvéseinek átöröklésével az ember sorsválasztásaiban nyilvánul meg. Szondi szerint a mélylélektan fent említett három irányzata a szimptóma (Freud), a szimbólum (Jung), és a választás (Szondi) nyelvének megszólaltatásával a tudattalan három különböző működését tárta fel, mely működésmódok egymás melletti kontinuitásban és egységes globalitásban jellemzik a pszichét.

A sorsanalitikus ösztönton

Szondi ösztöntonában Freud elgondolását viszi tovább, Freud ugyanis úgy határozza meg az ösztön fogalmát, mint az élő organizmusban meglévő kényszert, amelyik egy korábbi állapot visszaállítására tör. Szondi egy lépéssel továbblépve azt állítja, hogy ebből az következik, hogy az ösztön genetikai eredetű. A továbbiakban eltér Freudtól abban is, hogy nem fogadja el Freud dualizmusát az ösztönök felosztására vonatkozóan (élet- és halálösztön megkülönböztetése), hanem szerinte annyi ösztön van, ahány ösztönös reakciót meghatározó gén van. Szondi kiindulópontjában az elmebetegek alapvetően ösztönbetegek, és az elmebetegségek korabeli örökléstani eredményeire építve négy ösztönt határoz meg: a

szexuális-, a paroxizmális-, a skiziform és a cirkuláris ösztönkört. Egy-egy ösztön két ellentétes ösztönszükségletből áll, és egy-egy ösztönszükséglet pedig két ellentétes ösztöntörékvésből (vagy más szóval tendenciából). Az összesen 16 ösztöntörékvés biztosítja az ember ösztönéletének dialektikáját és dinamikáját. Szondi nem tesz minőségi különbséget az egészséges ember és az elmebetegek ösztönszükségletei között – vagyis egyforma ösztönszükségletekkel rendelkezünk, az eltérés oka a mennyiségi különbségből adódik. Az ösztönök, ösztönszükségletek és ösztöntendenciák jelentésére vonatkozóan lásd a 2. ábrát.

Ösztönök	I. Szexuális ösztönkör	II. Meglepetési vagy Paroxizmális ösztönkör	III. Énes ösztönkör (Schiziform ösztönkör)	IV. Kapcsolattartási (cirkuláris) ösztönkör
Ösztönszükségletek és ösztöntendenciák	1. A személyszeretet és a kollektív emberszeretet faktora (h-faktor)	3. A gyilkos érzelmű Káin és az igazságos Mózes, az etika faktora (e-faktor)	5. A mindent-birtokolni és mindent tagadni faktora (k-faktor)	7. A keresés és tapadás faktora (d-faktor)
	2. Aktivitás (agresszió) és alávetés faktora (s-faktor)	4. Az önmegmutatás és a rejtőzködés faktora (hy-faktor)	6. Mindennek lenni és semminek lenni faktora, a hatalom projekciója (p-faktor)	8. A kapaszkodás és leválás faktora (m-faktor)
Ösztönforrás	1. libidó	3. a durva indulatok	5. az alkalmazkodás, énszűkítés	7. analítás
	2. halálösztön	4. a finomabb érzelmek	6. kiterjeszkedés, éntágítás	8. oralitás
Ösztöncél	Egységet képezni, eggyé válni a másik személlyel vagy az emberiség ideájával	Védelmi funkció: az aktuális külső vagy belső veszély előli menekülés; Értékfunkció: az etikai-morális viselkedés irányítása	Védelmi és elhárítófunkció, mely az önfentartást és a tudattalan Én-élettel történő egységet és egészségességet támogatja	Kapcsolattartási funkció: tárgyakapcsolat, az én és a te közötti kommunikáció, a személy szociális kötődése a külvilághoz

2. ábra. A sorsanalízis ösztönrendszere

A négy pszichopatológiai ösztönkör és a hozzájuk tartozó nyolc öröklött lelki betegség Szondinál a következő lesz:

I. Szexuális ösztönkör: 1. homoszexualitás, 2. szadizmus,

II. Paroxizmális ösztönkör: 3. epilepszia, 4. hisztéria,

III. Skiziform ösztönkör: 5. katatónia, 6. paranoia,

IV. Cirkuláris ösztönkör: 7. depresszió, 8. mánia.

Szondi projektív tesztjét az 1935-ös években fejlesztette ki, a teszt 48 elmebeteg, azaz „ösztönbeteg” arcképéből áll. A képeket hat sorozatban mutatják be, egy-egy sorozat a nyolcféle beteg egy-egy fotóját tartalmazza. A vizsgált személy feladata, hogy a szimpátia és antipátia alapján válasszon a képek közül. A tesztet eredendően „genoteszt”-nek nevezték, mivel arra volt hivatott, hogy a vizsgált személy öröklött ösztönstruktúráját feltárja. A tíz alkalommal történő tesztfelvétel a különböző mennyiségi mutatók és minőségi elemzések révén lehetővé teszi a vizsgált személy pillanatnyi állapotának és tartós személyiségjellemzőinek feltárását is. A teszt a normál - és a pszichopatológikus személyek karakter- és ösztönstruktúrájának megjelenítésére, diagnosztizálására is alkalmas.

Én-működés és személyiség a mélylélektani irányzatokban

A sorsanalízis én-fogalma és működésének leírása eltér mind a pszichoanalízis mind az analitikus pszichológia felfogásától. A freudi pszichoanalízisben az én az ösztön-én egy részéből fejlődik ki, kialakulása után közvetítő funkciót tölt be az ösztön-én és a külvilág között. Az én-működés feladata, hogy az ösztön-ént engedelmességre bírja, és hogy a külvilágot az ösztön-én vágyához igazítsa. Az én az ösztön-énből származó teljesíthetetlen vágyak elhárítására különböző védekező mechanizmusokat dolgoz ki, így például az elfojtást, a tagadást vagy a szublimációt. Az ösztön-én és az én mellett a lelki apparátus harmadik tartománya a felettes-én, mely a szülői követelmények és tilalmak interiorizációja révén jön létre. A felettes-én funkciója, hogy a társadalom által el nem fogadott ösztöntörekvések teljesülését meggátolja, az ént a racionalitás helyett a morális célok felé terelje, az ént az ideák, az eszmények világába emelje. A három instancia között konfliktusok feszülnek: az én az ösztön-én öröme helyébe a realitáselvet helyezi, míg a felettes-én eszményeivel az ént a realitás elvétől az irrealitás felé tereli. Az egészséges személyiség a pszichés apparátus három

instanciája között egy viszonylagos egyensúlyt tud teremteni, mely során az én működését sem az ösztön-énből származó késztetések, sem a felettes-én törekvései nem feszítik szét.

A freudi pszichoanalízisben a lelki apparátus általános struktúrájának leírásán túl az egyedi személyiséget is megragadhatjuk, amit az ösztönkésztetések és az én által működtetett elhárító mechanizmusok kölcsönhatásának egyéni mintázata adja meg.

A jungi analitikus pszichológiában a személyiség komplex fogalom, amely különböző rész-komplexumokat foglal magába, valamint egyszerre tudatos és tudattalan aspektusokkal is rendelkezik. A személyiséghez olyan pszichikus struktúrák tartoznak, mint az én, a persona, az árnyék, az anima és animus, valamint a mélymag (ezek részletes ismertetését lásd az előző fejezetben). Az én alkotja a tudati mező középpontját, és miután magában foglalja az empirikus személyiséget, az én valamennyi személyes tudati aktusának alanya. Amint azt már a korábbiakban láthattuk, az én vagy más szóval én-komplexum csak egy része a teljes személyiségnek. Az én feladata a személyiség működésének és kontinuitásának fenntartása, általa éljük meg a személyes identitást. Az én további funkciója a realitásvizsgálat, amellyel belső folyamatainkat és a külvilágot ítéljük meg, továbbá az én az, ami a tudatos és tudattalan közötti ellentéteket, feszültségeket észleli. Az én szüntelenül igyekszik asszimilálni az egyes tudattartalmakat és azokat a tudat tapasztalati mezőjébe emelni.

Jung pszichológiájának további fontos területe a komplexusok leírása, melynek megismerése az egyedi személyiség megismerésében is továbbvezetnek. A komplexusok autonóm lélekrészek, melyek erős érzelmi töltettel rendelkeznek: ezek lehetnek pozitív, motiváló hatásúak; illetve negatívak, amelyek oka egy lelki, gyakran gyermekkori trauma, mely hatással van a későbbi lelki fejlődésre. A komplexusok tudattalanok, éppen ezért a tudatossá tétel és az érzelmi feldolgozás segít az addig lekötött energiák újraelosztásában, aminek következtében helyreáll a lelki egyensúly és a személy egész-sége, a disszociálódott lélekrészek integratív újraegyesítése. Jung analitikus pszichológiájában az egyedi létezés kibontakoztatásának folyamatában az individuáció jelentőségét hangsúlyozza. Az individuáció folyamatában a lelki fejlődés első lépése az árnyék tudatosítása, majd az anima és animus megértése, végül a mélymaghoz való eljutás, legbensőbb önmagunk megtalálása.

Szondi sorsanalitikus megközelítésében a személyiség kialakulását az örökletes tényezőkön túl a mentális - és szociális környezet, az állásfoglaló én és annak transzcendens értékei is meghatározzák. Az *állásfoglaló én* Szondi terminusa, az énnel azt a funkcióját jelöli, amely az önmagunkkal kapcsolatos döntéseket meghozza. Szondi feltételezi, hogy az egyén élete csakúgy, mint az egész emberi fajé az ellentétek struktúrájára épül. Ilyen ellentéteségek például a már korábban megismert ellentétes ösztönszükségletek, vagy az olyan ellentétek,

mint a tudatos és tudattalan, a férfiasság és nőiesség, a test és lélek, az ébrenlét és álom, az evilág és túlvilág. Kérdés azonban, hogy a lelki ellentétek hogyan oldódnak fel, ki vagy mi által. Az ideális megoldás a személy számára a lelki ellentétek feloldásában az integráció lenne, vagyis az ellentéteességekből létrejövő egész újrateremtése. Ez a megoldásmód a legkedvezőbb mind az egyén, mind a társadalom számára. Ha ugyanis a személy azáltal oldja fel az ellentéteességet, hogy az egyik pólust kiválasztva a másikat elutasítja, elfojtja, azzal nemcsak önmagának árt, hanem az a környezet számára sem lesz kedvező, mivel a személy kielégületlen ösztöntörekvéséből fakadóan veszélyt hordozó marad. (Példaként állhat a férfiasság-nőiesség ellentétpárja, amelyben helytelen lenne csak az egyiket választani, a másikat pedig teljesen elutasítani. A férfinak is kell tudnia gyengédnek lennie, a nőnek pedig aktívnak és cselekvőképesnek. A nemi hovatartozásnak megfelelően kell helyesen megválasztani a férfias és nőies törekvések mértékét, melyet az egyén a személyiségében egyesít.) Az ellentétek feloldásának folyamatát egy magasabb instancia végzi a lélek központi irányításában, amit Szondi Pontifex oppositorumnak nevezett el. Ennek a Pontifex-énnek a feladata a lelki ellentétek feloldásán túl a hatalomosztó, organizációs szerep betöltése a lélekben, az ellentétek áthidalása, ami által létrejöhet az egész-legesség, az integrált személyiség. Szondi ösztönpszichológiájában amint azt már említettük, négy ösztönt ír le, mind a négy ösztön két-két ellentétes ösztönszükségletből, továbbá ezek egyenként két-két ellentétes ösztöntörekvésből épülnek fel. A lelki élet dinamikájának az ösztönélet ezen ellentéteessége az alapja. A Pontifex-én dönt arról, hogy az egyén ellentétekből álló ösztönstruktúráját hogyan integrálja, mely ösztönszükségleteket elégíti ki természetes úton, melyeket szocializál, szublimál vagy humanizál.

Szondi sorspszichológiájában a Pontifex-én által irányított választás döntő fontosságú, amely az ösztönök humanizációjában is nagy szerepet játszik. Az „emberré válás” útja ugyanis mindig nyitva áll az ember előtt, az egyén ezen az úton azonban csak akkor juthat előrébb, ha a sokféle létezési lehetőség közül a humanizált útirányt képes önmagában tudatosítani, majd ezt követően szabadon választani. A sorspszichológiában az ösztönök szocializációja, szublimációja és humanizációja vezetnek az emberi nem legmagasabb fejlődési fokához. Szondi sajátja e három folyamat leírása közül leginkább a humanizáció szerepének felismerése, amint az Káinról és Mózesről szóló tanulmányaiból is kiderül. A humanizmus Szondi meghatározásában olyan szellemi mozgalom, amely a szeretet és a humanitás kiterjesztéséért küzd. A sorsanalízis szerint a humanista emberek az ellentétes ösztöntörekvések (a humánus és a nem-humán megvalósulási forma) közül a humánusát választják; továbbá képesek arra, hogy „a humánus szükségleteket nemcsak saját magukra,

családtagjaikra, az ugyanazon vallást vallókra, társadalmi osztályba tartozókra, fajtára, népre és nemzetre terjesztik ki, melyhez ők is tartoznak, hanem a világnak minden olyan „tárgyára”, ami az ember.” (Gyöngyösiné, 1999) E fejlődési fok elérését olyan én-funkciók segítik, mint a transzcendencia, az integráció és a participáció. A transzcendencia, ami lehetővé teszi az egyik szintről a magasabb szintre történő előrelépést; az integráció, ami az egész-leges személyiség létrejöttét jelenti annak tudatos és tudattalan vonatkozásaival együtt; valamint a participáció, az újraegyesülés képessége, ami által részesévé válhatunk az emberi kapcsolatoknak, a világnak és a szellemiségnek.

A 3. számú ábra Szondi elképzelését mutatja be az egyes lélektani irányzatok emberképének felfogására vonatkozóan.

FUNKCIÓ	0 participáció projekció	I szublimáció	II kompen- záció	III individuáció infláció	IV-V humanizáció	
Az emberré válás fejlődé- si menete					D	liberátor és humanizátor
HOMO	0	A	B	C	elector	homo humanus
	participator	repressor	potentator	individuator		
A mélypszi- chológia irányzatai- nak történe- ti sorrendje	Hermann Inure, René Spitz	pszicho- analízis (S. Freud)	individuál- pszichológia (A. Adler)	analitikus pszichológia (C. G. Jung)	sorsanalízis (Szondi Lipót)	humaniz- mus

3. ábra. Az emberré válás útja Szondi alapján

A sorsanalitikus terápia

A sorsanalitikus terápia célja, hogy a páciens számára lehetővé tegye, hogy sorsának kényszerűségét elhagyva egy szabadabban megválasztott létezési forma (egzisztencia) felé vezesse az egyént. A kényszersors a páciens életében az örökletesség meghatározó szerepére és erejére utal, ami az egyént zavarja életminőségében. A zavaró örökletes tényezők szociálpozitív levezetési lehetősége utat nyithat az egyén által megélt szenvedés csökkentésére, a megbetegítő ösztönkésztetések pozitív formában történő kiélésére.

A sorsanalitikus terápiához Szondi egy a páciens által elkészített önéletrajzot, egy részletes családfát (amely lehetőleg a házi orvos által kontrollált), és egy tízprofilos Szondi-tesztet is felhasznált. A terápia technikája az analízis elején a pszichoanalíziséhez hasonló, a szabad asszociációs eljárás alapján történik. A szabad asszociáció mellett a páciensek álmaikról is beszámolnak. A terápia menete csak hónapokkal később módosul, amikor a kezelés az ún. „lyukperiódusba” kerül. Ezt az időszakot az jellemzi, hogy a páciens gondolatai elakadnak, a mélyből jövő asszociációs lánc megszakad. Az egyik páciens úgy fogalmazta meg ezt az állapotot, hogy úgy érzi, „egy lyuk előtt áll, és nem tud tovább menni”. Ez az elakadás, az asszociációk felszínessé válása hónapokig is eltarthat. Szondi erre a szituációra vezette be az asszociációs technika módosítását, az ún. kalapácsütéses asszociációs eljárást, amely a páciens ellenállásának megtörésére hivatott, amely az elakadás okozója. A kalapácsütéses asszociációs technika azt jelenti, hogy a terapeuta kérlelhetetlen gyorsasággal mintegy „kalapácsütésszerűen” exponálja azokat a szavakat, mondatokat a korábbi szabad asszociációs anyagból illetve az álmokból, amelyek a páciens elakadásával kapcsolatosak, vagy más esetben a teljes asszociációs sor minden szava kerül hasonlóképpen exponálásra. A páciens ekkor ellenállását feladva a heverőn reprodukálja beteg ősének bizonyos (epileptikus, paranoiás, katatón, stb.) tüneteit. A tünetek megjelenítése és megélése a páciens teljes tudatossága mellett történik, ami lehetőséget jelent számára, hogy az eddig egyáltalán nem ismert örökletességét tiszta tudat mellett, élményszerűen megélhesse. A sokk-hatás eredménye Szondi szerint, hogy ezzel a technikával a lelki élet forgószínpadát meg lehet fordítani, és a személyiség eddig rejtett felét a felszínre lehet hozni. A személyiség rejtett felére már az analízis során korábban elmondott álmokból is lehet következtetni, amikor a páciens olyan *ős-álmokat* hoz, amelyben a szereplők valamilyen betegség manifeszt hordozói, vagy konduktorai. Ezek a beteg ős-alakok az analizált személy őseinek albumában ténylegesen meglévő „létezési mintaként” szerepelnek. A sorsanalitikus számára a legfontosabb tényező a páciens konduktor-alkatának megismerése, amely sorsneurózisának

okozója. A sorsanalízis célja a látenszen jelen lévő beteg ősök feltárására irányul, amelyek az örökletesség törvényszerűsége révén az utódban újra „vissza akarnak térni”, és a páciens sorsát negatív irányba befolyásolni.

A páciens lappangó hajlamával való szembesítésében nemcsak az analízis során élményszerűen átélt tünetek játszanak szerepet, hanem a kért családfa, és a Szondi-teszt eredményei is.

A terápia utolsó szakasza a szembesítés utáni szakasz, amely során a terapeuta és a páciens közösen keresik meg az eddig megbetegítő ösztönkésztetések azon levezetési formáit, amelyek a páciens élettervébe beilleszthetők, és a társadalmi lét számára sem fenyegetőek, ezáltal az adott ösztönkésztetés veszély nélküli kiélésére nyílik mód. Utalnánk itt újból arra, hogy az elmebetegség Szondi szerint ösztönbetegség, az ösztönkésztetések mennyiségi túlsúlya vezet a patológiához. Az ösztönkésztetések levezetése a patológikus forma mellett számtalan más módon is létrejöhet például a foglalkozásban, a hobbitevékenységben, és az érdeklődés különböző területeinek kiélésén keresztül. Fontos kritérium a sorsanalízis szempontjából, hogy a sorsanalízis olyan páciensek számára nyújthat gyógyulást, akiknél az én-funkciók működőképesek, vagyis az örökletességgel kapcsolatos állásfoglalás az én részéről létrejöhet. Szondi sorsanalízise az örökletes neurózisok vagyis az ún. sorsneurózisok esetében hatékony gyógyítási technika.

Ablak:

Szondi és a modern biológia

Szondi sorspszichológiáját az 1930-as évek kiemelkedő színvonalú nemzetközi örökléstani kutatók eredményeire építette (mint pl. Brugger, Verschauer, Luxenburger, Schulz, Weinberg, Rüdín, Johanssen), így a személyiség biológiai háttérét kialakító „ösztöngének” örökletességére vonatkozóan a mendeli domináns-recesszív örökléstani törvényt vette alapul. A genetikára épít Szondi akkor is, amikor a genotropizmus törvényszerűségét a „génrokonságra” alapozza, vagyis sorsdöntő választásaink háttérében a recesszív gének működésének hatását feltételezi. S habár Szondi időnként messzemenően meghaladja a korabeli genetika ismereteinek színvonalát például az ösztönök biológiai eredetére és funkciójára vonatkozóan, a kor genetikai felfogásából azonban nem tud kilépni.

Felmerül a kérdés, hogy a mai genetikai ismereteink perspektívájából hogyan tekinthetünk vissza Szondi ösztöntanára és a genotropizmus jelenségére, mennyiben lehet létjogosultsága ma e koncepciónak? Ahogy azt kötetünk több fejezetében is láthatjuk (pl. a személyiség genetikai és evolúciós megközelítése, az idegrendszeri működésre épülő személyiségelméletek, a modern temperamentum és karakter elméletek) az utóbbi évtizedek kutatásai megerősítették bizonyos személyiségjegyek örökletességének tényét. A Szondi elmélet genetikai sarokkövei azonban eredeti formájukban már nem felelnek meg a tudomány mai felfogásának. Jól ismert például, hogy a személyiségjellegek meghatározásában nem egy, hanem nagyon sok, feltehetően több száz vagy ezer gén áll, amelyek a környezeti tényezőkkel kölcsönhatásban fejtik ki hatásukat. Ennek ellenére Szondi koncepciója módosítható lenne, ha ezen a ponton az allélpárok és a mendeli törvények helyett a poligénes öröklésment leírását alkalmaznánk. A genotropizmus jelenségének a recesszív génekre történő visszavezetése további gondot jelent a mai genetika perspektívájából. A kérdés azonban itt sem feltétlenül feloldhatatlan, a lappangó gének problematikája megközelíthető a modern genetika felől például abban a működésben, amikor az önmagukban kis hatású gének egy bizonyos küszöbértéket meghaladva megszabhatják az adott viselkedésre vagy betegségre való hajlamot (Bereczkei, 1999). A leírtak alapján a Szondi elmélet modern genetikai felülvizsgálata és eredményeinek kiértékelése még várat magára.

Fogalomtár:

Állásfoglaló Én: Az Én az ösztöntörekvésekkel szemben állást foglalhat pozitív vagy negatív módon is, helyeselheti az ösztöntörekvés beteljesülését, avagy tagadhatja azt.

Betegségválasztás vagy morbotropizmus: az a jelenség, melynek során a személy fertőző betegségekre vagy traumákra olyan betegséggel reagál, amely a családban fertőzés, vagy trauma nélkül endogén formában megtalálható. A látens gének irányító szerepét sejthetjük a háttérben.

Családi tudattalan: az ősi törekvések „mintáinak és figuráinak” öröksége, melyek a genetika törvénye szerint vissza kívánnak térni az utód sorsában.

Genotropizmus: sorsmeghatározó kölcsönös vonzalom a szerelemben, barátságban és a foglalkozás terén a látens, recesszív gének konduktorai (átörökítői) között.

halálnem megválasztása, thanatotropizmus: sorsként az öngyilkosságot és módjának megválasztását jelenti. A különböző ösztönkörökhöz különböző típusú halálnemek tartoznak pl. szadista körhöz tartozók kötelek, borotvakést, tört, fejszét használnak; katatón skizofrén

körhöz tartozók az éhhalált választják vagy a vonat alá fekvést; a cirkuláris körhöz tartozó öngyilkosok orális halálnemet választanak: morfium, alkohol, altató stb.

hitfunkció: A jövőre irányuló hitfunkció egyfajta én-funkció, amely az egyén feletti, nem materiális szellem tartalmával, ideáival van feltöltve. A hitfunkció sorsépítő, mivel mint híd funkcionál az emberfeletti szellem és az összemberi öröklött és ösztöntermészet között. A hitfunkció képes arra, hogy az embert a jövő lidércnyomásától megszabadítsa és egy jövőbeli létet építsen ki. A hitfunkció alkalmas arra, hogy az embert öröklött ösztönsorsával megbékítse.

kényszersors: a sorsot determináló tényezők, amelyek: 1. a genetikus örökség, melyek olyan ősi törekvések „mintáinak és figuráinak” öröksége, melyek dinamikusan működnek és élnek tovább a családi tudattalanban; 2. a specifikus ösztöntermészet, amely az örökletes talajból kialakult, megformált ösztönsajátosságokat jelenti; 3. a szociális környezet, amely pozitív vagy negatív irányba is befolyásolhatja az egyén sorsát; 4. a mentális környezet, ami egyrészt jelenti a külső korszellemet, világnézetet amelyben az egyén él, másrészt pedig az egyén intellektuális képességeit.

konduktor: öröklődő betegséget továbbadó személy, aki maga nem szenved ebben a betegségben (nem manifesztálódik nála a betegség).

operotropizmus: a pályaválasztás során az emberek egy csoportja olyan munkahelyi környezetet keres, melyben olyan embereknek lehet segíteni, akik manifeszt hordozói azon géneknek, melyeket ők maguk is látenszen magukban hordanak. A pályaválasztás fontos szerepet kap a sorsanalízisben, a munkatevékenység és környezet szocializált formájú levezetései területei lehetnek a különböző ösztöntörekvéseknek, amelyek egyébként betegséghez vezethetnének.

ösztöntörekvések és ösztönszükségletek polaritása: csakis oly jelenségeket nevezhetünk ösztönös jelenségeknek, melyek a léleknek ugyanazon megjelenési területén egymással ellentétes vagy mennyiségben különböző törekvések ill. szükségletek párba-állítását mutatják. Ezen ösztöntörekvések egy része humán, másik része pedig nem humán természetű. Amennyiben ez a strukturális polaritás hiányozna, nem beszélhetnénk igazán dinamikus ösztönökről sem.

ösztönvés: ösztönvésről akkor beszél a sorspszichológia, ha egy addig lezorított ösztönigény hirtelen felszabadul, vagy ha egy életfontosságú ösztönigény törekvése kihull az ösztöntörekvések közül.

Pontifex oppositorium vagy Pontifex-Én: az Én emelkedik erre a rangra a sorsanalízisben, aminek feladata a lelki élet minden ellentétességének áthidalása: a Pontifex-Éné a

hatalmosító, organizációs szerep a lélek tudatos és tudattalan tartományában egyaránt. A Pontifex-Én dönt az ösztöntermészet ellentétes törekvéseiben a szocializáció, szublimáció lehetőségéről, ami a szükségletek kielégítésének átszellemített feloldását jelenti. A Pontifex-Én áthidaló szerepét három funkció működése segíti: a transzcendencia, az integráció és a participáció. A transzcendencia lehetőséget ad arra, hogy egyik területről átléphessünk egy másikra pl. a személyes síkból a személy fölöttibe. Az integráció a komplementer részfunkciók egyesítésének képessége, ami nyomán létrejöhet a lelki egészlegesség. A participáció az újra-eggyé-válás lehetőségét nyújtja, ami által az egyén részt vehet másokban (a mások iránt érzett szeretetben), a külvilágban (a kommunikáció folyamatában) és a szellemben (a hit révén).

sorsanalízis: a mélylélektan egyik irányzata, amely mindenekelőtt a személy családi tudattalanjában lévő ősök törekvéseit tudatosítja. A sorsanalitikus terápia során a személyt szembesítik öröklött sorslehetőségeivel, ami lehetőséget ad a szociálpozitív sorsformák megválasztására.

választott sors: a sors szabadságát jelenti. Meghatározó tényezői: 1. az Én, amely erejével, hatalmával, ideálképzeteivel kedvező esetben képes az öröklés során magunkkal hozott kényszersors, az ösztöntermészet, a szociális és mentális környezet korlátait áthágni; 2. a szellem: az Én a szellemmel participálódva, általa megerősödhetve kivívhatja magának a szabadon választott sorsot.

Ajánlott irodalom:

Bereczkei Tamás - Gyöngyösiné Kiss Enikő (2001): Sorsanalízis és genetika: családfakutatás, párválasztás, öröklődés. In: Magyar Pszichológiai Szemle. 56. 71-90.

Bereczkei Tamás (1999): Szondi és a modern biológia. In: Gyöngyösiné Kiss Enikő (1999): Szondi Lipót. In: Magyar Panteon sorozat. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.

Deri, Susan (1949): Introduction to the Szondi Test. Theory and Practice. New York, Grune & Stratton.

Gyöngyösiné Kiss Enikő (1999): Szondi Lipót. In: Magyar Panteon sorozat. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.

Gyöngyösiné Kiss Enikő szerk. (2002): Szondi Lipót: A kísérleti ösztöndiagnosztika tankönyve. A Szondi-teszt. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.

Gyöngyösiné Kiss Enikő szerk.(1996): Szondi Lipót: Ember és sors. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.

- Huth, Werner /ford. Gyöngyösiné Kiss Enikő, Mérei Vera/ (2001): Szondi Lipót élete és életműve In: Magyar Pszichológiai Szemle, 56. 3-12.
- Lukács Dénes (1996): Szondi. Az ösztönprofiltól az elméletig. Budapest, Animula.
- Noszlopi László (1989): Sorselemzés és kísérleti ösztöndiagnosztika. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Seidel, Philipp R. (2002): Die Schicksalsanalyse, die Neurowissenschaften und der Begriff „Geist“. In: Szondiana, Zeitschrift für Tiefenpsychologie und Beiträge zur Schicksalsanalyse. 22. Jahrgang 6-32.
- Szondi Lipót (1937): Analysis of marriages. An attempt at a theory of choice in love. In: Acta Psychologica Vol. III. The Hague, Martinus Nijhoff. 1-80.
- Szondi Lipót (1948): Schicksalsanalyse. Erstes Buch. Wahl in Liebe, Freundschaft, Beruf, Krankheit und Tod. Basel, Benno Schwabe und Co.
- Szondi Lipót (1956): Ich-analyse. Die Grundlage zur Vereinigung der Tiefenpsychologie. Triebpathologie Bd.II. Bern, Hans Huber.
- Szondi Lipót (1960): Trieblinnaus - Band. Menschenbestimmung mit Hilfe der Linnaustabellen auf Grund von 5086 Untersuchungen. Bern, Hans Huber.
- Szondi Lipót (1963): Schicksalsanalytische Therapie. Ein Lehrbuch der passiven und aktiven analytischen Psychotherapie. Bern, Hans Huber.
- Szondi Lipót (1980): Die Triebentmischten. Bern, Hans Huber.
- Szondi Lipót (1984): Integration der Triebe. Die Triebvermischten. Bern, Hans Huber.
- Szondi Lipót (1987): Káin a törvénszegő - Mózes a törvényalkotó. Fordította: Mérei Vera. Budapest, Gondolat.
- Szondi Lipót életművéből. (1996): Thalassa, 7. évfolyam 2.
- Szondi, L., - Moser,U., - Webb, M.W. (1959): The Szondi Test. In Diagnosis, Prognosis and Treatment. Philadelphia/Montreal, J.B. Lippincott Company.
- Vargha András (1994): A Szondi-teszt pszichometriája. Budapest, Universitas.